

ГОЛОКОСТ НА ЖИТОМИРЩИНІ

(Житомирський державний університет імені І. Франка,

кандидат історичних наук, доцент)

Історія Голокосту на Житомирщині в роки Великої Вітчизняної війни є об'єктом вивчення істориків та краєзнавців вже понад 20 років.

Після проголошення незалежності України дослідження проблем періоду окупації німецько-фашистськими військами активізувались та поглибились, вийшли на якісно новий рівень. Характерними стали неупередженість думок та об'єктивність. Вагомий внесок у дослідженні Голокосту на житомирських теренах зробили історики та краєзнавці С. Єлісаветський, В. Гроссман, Г. Фельдман, Л. Коган, О. Іващенко, М. Лутай, В. Студінський, А. Ничнальська, Г. Мокрицький, Р. Кондратюк.

Житомирщина - одна з перших в Україні зазнала нападу німецько-фашистських загарбників. На світанку 22 червня 1941р. ворожа авіація бомбардувала Житомир, Коростень. На початку липня 1941р. гітлерівці вдерлися на територію області і почали запроваджувати так званий «новий порядок» - жорстокий і кривавий нацистський режим, складовою якого став Голокост. За расистською теорією А. Гітлера було визначено нації, які підлягали повному винищенню. На першому місці в цьому переліку стояли євреї, які розглядалися як головні носії більшовизму. Для їх ліквідації в Україні були створені айнзацгрупи. Створення оперативних груп завершилося наприкінці червня 1941р. 9 липня 1941р. німецькі окупанти зайняли Житомир, в якому нараховувалось 93 тис. мешканців (31 грудня 1943р. після звільнення від окупантів житомир'ян залишилося 15 тис). Вже 19 липня 1941р. відбулася жахлива розправа над євреями міста. Через декілька днів три акції провела зондеркоманда 4-а. Було розстріляно 400 євреїв [1].

Вбивства та пограбування людей мали здійснюватись за планом, за графіком, чітко дотримуючись щомісячного і поквартального їх виконання.

Тому з перших тижнів окупації німці стали готуватись до перепису населення. На Житомирщині, де в містах та містечках євреїв була значна кількість, німці не стали створювати юденрати, єврейську поліцію, як в Польщі та Західній Україні, адже знищення євреїв планувалось на самий початок окупації. Тому при підготовці до перепису гітлерівці знищили первісні опитувальні листи більшості містечок, або ж діяли таким шляхом як в Бердичеві. Наказ Бердичівського міського управління від 30.08.1941р. наголошував: «31 серпня 1941р. з 8 годин ранку до 6 годин вечора провести реєстрацію всього населення м. Бердичева, крім жидів» [2].

У матеріалах німецького перепису 1 жовтня 1941р. міститься значна кількість містечок із традиційно великим відсотком єврейського населення, котре з якихось причин не було внесене до загального списку цього перепису. Так, у Брусилові з 4009 чол. мешкала всього 1 жінка-єврейка [3], у Коростишеві з 7106 чол. залишилося 6 євреїв [4], в Любарі та Любарському районі з 42517 чол. було зареєстровано 255 євреїв [5], у Бердичеві та Бердичівському районі з 47756 чол. -46 євреїв [5].

У липні-серпні 1941р. на Житомирщині було знищено близько 13 тис. євреїв. Найкривавішим став вересень 1941р., коли фашисти закатували понад 27000 євреїв. Протягом першої половини 1942р. єврейське населення майже повністю було знищене. У 1943р. були розстріляні висококваліфіковані спеціалісти та ремісники.

Згідно із матеріалами «Комиссии по учету ущерба, нанесенного немецко-фашистскими захватчиками» на території Житомирщини закатовано 75764 євреї. У Житомирі знищено 9600 євреїв, Бердичеві -29500, Новоград-Волинському - 4850, Коростені - 7000, Коростишеві -2500, у районах області близько 21500 [10, с. 16]. Але ці дані підраховані за списками міських та сільських рад, тобто це кількість розстріляних та закатованих євреїв, які були жителями Житомирщини. За даними перепису 1939р. на території області проживало 125007 євреїв (7,4 % від загальної чисельності населення). До червня 1941р. єврейське населення збільшилося за рахунок природного

приросту та біженців з Польщі. На Житомирщині загинула велика кількість євреїв, які втекли від фашистів із західних областей. Важко підрахувати угорських євреїв, яких загинуло більше тисячі.

Щоб налаштувати християнське населення проти євреїв, окупанти друкували провокаційні статті в профашистських газетах «Українське слово», «Голос Волині» та в інших періодичних виданнях. На перших сторінках розміщувались статті: «Ми зломимо та розіб'ємо силу жидівської світової коаліції», «Жидівство і більшовизм», «Прокинулись усі лихі інстинкти... Більшовизм - це жидівське явище» [7], «Винні жида» [8]. Для цієї мети використовувались радіостанції, кіномережа, фотовиставки. Моральний тиск підкріплювався погрозами розстрілу, а за кожного виданого гітлерівцем єврея була обіцяна грошова винагорода.

Винищення циганського етносу також було програмним положенням нацистського режиму. На окупованій Житомирщині циган знищувати на місці - там, де знаходились циганські табори, на шляхах їх просування, тобто там, де їх наздоганяли зондеркоманди, частини СС, фельджандармерія, айнзацгрупи. Ромів також знищували військові частини вермахту, згідно із сумнозвісним секретним наказом рейхсфюрера СС і начальника поліції Гімлера під кодовою назвою «Морок і туман» від 4 лютого 1942 року. Підставою дія знищення та головним звинуваченням стати кочовий спосіб життя та «циганська зовнішність».

Точної кількості циган, яких знищили окупанти на території Житомирської області, встановити неможливо, але мова йде про десятки тисяч. На території України після початку Другої світової війни з Польщі відкочувала величезна хвиля циган, що втікали від німецьких військ, частина їх потрапила на житомирські землі. З початком війни кількість циганських таборів збільшилась також за рахунок циган із Західної України, адже у зв'язку зі швидким просуванням німецьких військ чимало ромів не встигли піти на Схід.

Вивчення проблем Голокосту на Житомирщині у 1941-1943рр. триває. У краєзнавчих дослідженнях беруть участь науковці, краєзнавці, активісти громадських організацій, студенти вузів, школярі.

Використані джерела і література

1. Круглов А. Знциклопедия Холокоста // Круглов А. - К., 2000. - С. 53.
2. Державний архів Житомирської області (далі - ДАЖО). Нова доба, - 30 серпня 1941 р.
3. ДАЖО. - Ф.р. 1153, оп. 1, спр. 11, арк 46.
4. ДАЖО. - Ф.р. 1153, оп. 1, спр. 11, арк. 113.
5. ДАЖО. - Ф.р. 1153, оп. 1, спр. 11, арк. 128.
6. ДАЖО. - Ф.р. 1153, оп. 1, спр. 11, арк. 43.
7. Голос Волині. - 1943. - 24 лютого, 6 березня, 3 квітня / ДАЖО.
8. Українське слово. -1941.-3 серпня / ДАЖО.